

A CSEH IRODALOMTÖRTÉNET KORSZAKOLÁSA

Az irodalomtörténeti kutatás irányai soha nem függetlenek az élő irodalom fejlődési áramaitól. Az irodalmi múlt feldolgozása, a jelenségek csoportosítása és a korszakok határainak kijelölése függvényyszerűen illeszkedik a nemzeti közösség egész múltjáról, sőt jelenéről is vallott nézetek rendszeréhez. HORVÁTH JÁNOS az „Irodalomismeret” című tanulmányában határozottan, bár más célzattal figyelmeztet rá, hogy mindenik szerző „a maga korának irodalmi felfogásával nézi a múltat, a jelen szempontjából ír történetet”.¹ A mindenkori és mindenütt érvényes alapkérdés tehát nyilvánvalóan az, hogy ki és mikor írja az irodalom történetét, illetve ki és miért veszi szemügyre az irodalmi múlt egész fejlődését vagy valamely részjelenségét.

E nagyon általános tétel igazolására a legismertebb példára hivatkozunk: a homéroszi eposzokra, melyeket másképpen értelmeztek azok, kik — koruk felfogása szerint — egy primitív társadalom népköltészeti feldolgozását látták bennük, s másképpen, lényegi eltéréssel mutatták be azok az újabb magyarázók és fordítók, kik Homéroszban egy fejlett civilizáció tanúját csodálják.²

Ha már — ilyen módon — az egyes jelenségek vizsgálata kapcsán is, szinte önkéntelenül érvényesül a múlt és a jelen összefüggésének bonyolult láncolata, mennyivel indokoltabban nyomulnak előtérbe a leglényegesebb irodalomtörténeti kérdések egy-egy irodalom egész fejlődésének korszakolása során, az értékelési szempontok kidolgozásában és alkalmazásában. Ezért nem sikerült egységes periodizációs elveket kidolgoznia és elfogadtatnia az Irodalomtörténeti Nemzetközi Bizottság (Commission internationale d'histoire littéraire) második — amszterdami — kongresszusának, 1935-ben, amikor pedig még csak a pozitivizmus, a komparatizmus és a szellemtörténet képviselői próbálták meghatározni a korszakok „jellegét”.³ Azóta tovább mélyültek, sőt újabbakkal súlyosbodtak ez ellentétek s ma — a világ politikai

¹ HORVÁTH JÁNOS: Tanulmányok. Bp., 1956. — 8. l.

² Vö. FERNAND ROBERT: L'humanisme. Párizs. 1946. — 75. l.

³ Ld. HANKISS JÁNOS: Beszámoló a II. (amszterdami) irodalomtörténeti kongresszusról. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1955. (LIX.) évf., 397. l.

megosztottságának többé-kevésbé megfelelően — egyidejűleg érvényesülnek alapvetően különböző irodalomelméleti felfogások s következésképpen irodalomtörténeti elvek és módszerek is. Ezt a külön tanulmányra igényt tartó fontos kérdést itt nem fejthetjük ki részletesen, csupán — a saját témánk pontosabb megvilágítása végett — néhány kiemelkedő jelenségre utalhatunk.

A francia és az angol, illetve amerikai irodalom és irodalomelmélet terében számos közös vonást mutatnak a vezető irányok: mindenekelőtt a Gaston Bachelard egyetemi tanár nagy tudományos tekintélyét fedezékül választó és a pszichoanalízis irodalomkritikai lehetőségeit továbbfejlesztő francia esztétikai perszonalizmus, továbbá az immár három évtizede több-kevesebb ingadozással uralkodó angol-amerikai „új kritikai” iskola, mely főleg Jung tanaira támaszkodik. Ezek a törekvések abban egyeznek egymással, miként egyébként a német Ernst Bertram és Friedrich Gundolf korábbi, ám napjainkig szinte ellenállás nélkül ható s Wolfgang Kayser, Walter Muschg és mások irodalomelméleti műveiben továbbélő irányzatával, hogy tagadják a hisztórizmust, az irodalom tudományos-történelmi rendszerezésének lehetőségét. Abból a szemléletből indulnak ki, hogy — miként az egyik legjobb francia szószólójuk, ALBERT BÉGUIN megállapítja — „az irodalom kifejezési és megismerési eszközei már meghatározásuknál fogva is kívül esnek a tudomány keretén; épp sajátos jellegüktől fosztja meg az, ki bizonyos fajta kutatás tárgyává teszi. Az objektivitás, a számszerű felmérés és a módszeres elemzés követelményei, melyek nélkülözhetetlen velejárói a tudománynak, nem egyeztethetők össze a művészetek természetes menetével, különösen a nyelvre épülő művészetekével.”⁴ Ebből az a kívánság következik, hogy az irodalomtörténeti vizsgálódás mellőzze a szociológiai távlatokat, mondjon le az összefüggések feltárásáról s fordítson minden kutató erőfeszítést csak arra, hogy egy-egy alkotó egyéniség lelki titkát felfedje, vagyis — ahogy BACHELARD mondja Lautréamont-monográfiájának bevezetésében — lélektani magyarázatot kíséreljen meg.

Hasonló eljárást követnek az angol és — főleg — amerikai „új kritikusok”, akik T. S. Eliot esztétikai nézeteit alkalmazva és általánosítva „a tiszta művészet nevében elutasítottak minden pozitív eszményt és tagadták, hogy a költészetnek önmagán kívül bármi más célja is lehetne. Ennek a jelszónak a nevében meghirdették a költészettörténet újjáértékelését, nagyrészt elutasítva az angol költészet múltjának legpozitívabb alakjait, pl. Miltont és a nagy romantikusokat.”⁵

Az említett és csak a legnagyobb vonásaiban jellemzett irányzatokat azért kell fontosnak tartanunk, mert ugyanazt a szellemi képletet fejezik ki

⁴ ALBERT BÉGUIN: Note conjointe sur M. Goldmann et la méthode „globale”. *Esprit*, 1956. (XV.) évf., 875. l.

⁵ LUTTER TIBOR: A polgári angol irodalomtörténetírás mai útjai. *Filológiai Közöny*, 1955. (I.) évf., 47. l.

az irodalomelmélet síkján, mely a költészetben és különösen a regényírásban hódít egyre tágabb terepet. Kétségkívül súlyos és szélsőséges válságtünetek ezek: sajnálatosan messzire sodorják az európai irodalomtörténetírást attól a módszertani felfogástól, melyet Gustave Lanson foglalt elméleti rendszerbe, 1910-ben. Hosszú az út Lansontól mondjuk Bachelard-ig, s elfogulatlanul alig állapíthatunk meg mást, mint hogy e tekervényes úton gazdagodott ugyan a szellem, érzékenyebbé csiszolódott az irodalmi teremtő munka lélektani elemzése, ám feltétlenül veszített maga az irodalomtörténet, mert gyengült a szintézis-alkotás lehetősége.

Az irodalomelméleti vizsgálódást termékenyítőn előmozdító jelenkori eszmeáramlatok közül kétség nélkül a marxizmus látszik legalkalmasabbnak a fejlődési folyamat egészének felmérésére, az irodalom szerves beillesztésére a közösségi élet egyéb megnyilvánulásai közé, az esztétikai, a pszichológiai és a szociológiai szempontok összhangba hozására, más szóval arra, hogy egységes és teljes rendszerezés irányító elve legyen.

Ezt a megállapításunkat bizonyítják — egyebek közt — a korszerű cseh irodalomtörténeti összefoglalás újabban kidolgozott és nemrégiben közzétett „tézisei”,⁶ valamint az ezeket előkészítő s a hozzájuk csatlakozó nagyszámú részlettanulmány is. Minthogy dolgozatunk inkább informatív, mint bíráló jellegű, nem kívánjuk vitatni vagy módosítani az alapelveket, inkább indokolásukhoz szeretnénk néhány szempontot előadni. Így szó nélkül hagyjuk a félreértéshez vezethető fogalmazási pontatlanságait, pl. azt, hogy a leggyakrabban előforduló kifejezések a „tükröződés”, a „visszaverődés” mindenféle változatai, olyan szövegösszefüggésben, mintha a szerzők felfogása szerint az irodalmi mű mindig közvetlenül tükrözné a társadalmi valóságot; a részletes fejtegetésből azonban legtöbbször kitűnik, hogy ezek inkább csak esztétikai közhelyek, mert valójában a cseh irodalomtörténészek is úgy vélekednek, hogy a valóság az alkotó egyéniségen át verődik vissza a műben. Az irodalom az élet teljességét emeli magasabb síkra, a nyelvi művészet eszközeivel. Megmutathatja azt is, ami egy korban előre vívó, s azt is, ami a haladást akadályozza; művészi kifejezést adhat annak is, ami ésszerű, de annak is, ami ésszerűtlen, abszurd. E sokrétű anyag rendszerezése, egy-egy jelenség helyének és szerepének megállapítása csak következetesen alkalmazott szintetizáló elv vonalán lehetséges.

*

A régebbi korszakolási kísérletek általában a politikai, sőt dinasztikus történelem kiemelkedő eseményeivel kapcsolták össze az irodalom fejlődését; így gyakran alkalmazott határjelző fordulópont volt az 1526. év, a Habsburgok

⁶ These k dějinám české literatury (Tézisek a cseh irodalom történetéhez), *Česká literatura*, 1957. (V.) évf., 1. és 3. sz.

uralomra jutása, vagy az 1620. év, a fehérhegyi csata, amiknek pedig csak vajmi laza összefüggésük volt az irodalmi fejlődés tényleges alakulásával. Ilyen és hasonló, irodalmon kívüli események erőszakolt társítása az irodalommal aligha volt jelentősebb és semmiként sem volt tudományosabb, mint némely irodalomtörténet rendszerezésében — (pl. a franciáéban) — még ma is divatos századokra és félszázadokra tagolás; inkább csak kisegítők ezek a keretjelző adatok s céljuk alig több, mint a „kényelmesebb áttekinthetőség” megkönnyítése, — ahogy PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK írta a maga periodizációs fogódzóiról 1826-ban, a Budán közzétett *„Geschichte der slavischen Sprache und Literatur”* című munkájában. Šafařík műve, kortársának, JOSEF JUNG-MANN-nak az 1825-ben megjelent *„Historie literatury české”* (A cseh irodalom története) című rendszerezéséhez hasonlóan lényegileg és részleteiben is módosítatlanul a Dobrovský által kidolgozott periodizációs felosztást vette át és indokolta újabb adatokkal és szempontokkal.

JOSEF DOBROVSKÝ az 1792-ben írt német nyelvű cseh nyelv- és irodalomtörténetében (*Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*). hat korszakra tagolta a fejlődést, részint a nyelvtörténet határkövei, részint a politikai-dinasztikus történelem kiemelkedő eseményei szerint. Az így kijelölt első korszak a csehek letelepedésétől a kereszténység felvételéig terjed (550-től 845-ig); a második a Luxemburg-család trónra jutásáig, 1310-ig; a harmadik a huszita mozgalom kezdetéig, 1410-ig; a negyedik korszak vége a Habsburg-ház uralomra kerülése, 1526; a fehérhegyi csatáig (1620-ig) tartó ötödik korszakot Dobrovský a cseh nyelv és irodalom „aranykorának” nevezi; a következő — hatodik — korszak a nyelv és az irodalom hanyatlásának ideje, mely Dobrovský nemzedékének felléptéig, illetve az említett mű kiadásáig tart.

DOBROVSKÝ korszakolási rendszere (és módszere) nagyjában-egészében érvényes maradt egészen a két vezető pozitívista irodalomtörténész — Jaroslav Vlček és Jan Jakubec — rendszerezési kísérletéig, sőt részben tovább is. A pozitivisták, tudományos felfogásukhoz híven, arra törekedtek, hogy magában a tényszerű fejlődési folyamatban ismerjék fel a tagolódás, az artikuláció irányelveit, s hogy korszak-elhatárolásaiknak ne csak pusztán technikai értéke, hanem tudományos, tárgyi jelentősége is legyen.

Jaroslav Vlček kétkötetes irodalomtörténetének (*Dějiny české literatury*, 1898) mottójaként Hettner német Feuerbach-tanítvány meghatározását idézte: „Die Literaturgeschichte ist nicht Geschichte der Bücher, sondern die Geschichte der Ideen und ihrer wissenschaftlichen und künstlerischen Formen.” Ennek megfelelően, Vlček is, majd J a k u b e c is az eszméknek irodalommal alakulása szerint, vagy — JAKUBEC szavát idézve — „nemzetünk jelkének legfőbb tartalma” és e tartalom változásai szerint⁷ korszakolták a

⁷ JAN JAKUBEC: *Dějiny literatury české* (A cseh irodalom története). Prága, 1929². I. köt. I. 1.

cseh irodalom történetét. A fejlődést két nagy egységre bontották: az elsőt, melynek felső határa a XVIII. század vége (Jakubec szerint 1773: a jezsuita rend feloszlata), a vallási eszme hatja át s ez az irányító principium; a másik fejlődési egység a rendszerezők koráig, vagyis a századforduló éveiig terjed, s a nemzeti gondolat elsőbbsége, tehát túlnyomóan politikai beállítottság jellemzi. E két nagy egységen belül természetesen kisebb fejlődési szakaszokat is megkülönböztetnek, így a vallási jellegű első korban az ócseh irodalomét, mely Vlček szerint a XVI. század közepén, az ellenreformáció kezdetekor zárult, Jakubec szerint pedig korábban, a Dobrovskýtól is határkőnek kijelölt huszita kor kezdetén, 1410 körül. A középcseh korszak végét mindketten a felvilágosodás, illetve a nemzeti ébredés megindulásában látták. Az újabb, a XIX. századi irodalom tárgyalása során általában kevesebb gondot fordítottak a pontos korszakolásra.

Az irodalmi fejlődés önelvűségét valló szellemtörténeti irányzat főként ARNE NOVÁK rendszerezési törekvéseiben érvényesült, különösen az 1932-ben németül közölt „*Die tschechische Literatur*” című kézikönyvben, de a szerző egyéb szintetizáló műveiben is. Novák a cseh irodalmi fejlődés állandó vonásának a hazai hagyomány és az európai (keleti, illetve nyugati) orientáció közti küzdelmet tekintette s az egyetemes szellemi és szociális áramlatok szerint tagolta a cseh irodalmat, miközben főként formai, stílusbeli szempontokat domborított ki. A huszitizmust és a reá következő visszahatást a „reformáció, renaissance és barokk” cím alatt tárgyalja; a nemzeti ébredés korában pedig ilyen irányokat lát: „rokokó, klasszicizmus, régi és új romantika.”

A mai cseh irodalomtudomány általában szembehelyezkedik Arne Novák kísérletével, s inkább támaszkodik a pozitivistákra, főleg Vlčekre, aki — Palacký történetiszemléletében élve — leginkább érezte meg és alkalmazta a ma vezető szerepre emelkedett rendszerezési elvet. Ez az elv a népiesség, a népi jelleg fokozatos érvényesülésének nyomon követése. Az új cseh irodalomtörténeti rendszerezés irányvonalát kidolgozó és a korszakolás határjelzőit megállapító tudós-csoport — a Csehszlovák Tudományos Akadémia irodalomtörténeti intézetének munkaközössége — lényegileg ZDENĚK NEJEDLÝ történelmi és irodalomtörténeti munkáiból, így főleg az irányadónak tekinthető „*Cseh műveltség korszakolása*” című vázlatból⁸ vonták ki ezt az elvet és tették meg az új szintézis vezérmotivumává.

NEJEDLÝ e munkájában is, miként egész monumentális életművében következetesen érvényesíti azt a gondolatot, hogy a cseh történelmi fejlődés két nagy állomása, periodizációs pillére: a huszita korszak és a nemzeti ébredés kora; mindkettőnek meghatározó vonása a népi jelleg vezető szerepe,

⁸ ZDENĚK NEJEDLÝ: *Periodisace české kultury* (1949); in: *O literatuře* (Az irodalomról). Prága, 1953. 963–975. l.

minek folytán egyik is, másik is (bár korántsem azonos módon s lényegileg mégis egy értelemben) a haladás vonalán mozgott, mert az egész nemzet jobblétét kívánta megalapozni. NEJEDLÝ szerint e két korszak öröksége a legsajátabb cseh nemzeti hagyomány, mely az irodalmi (és egyéb művészeti) fejlődés minden későbbi periódusában jelen van és erjesztőn hat.

E gondolatra építi fel JAN MUKAŘOVSKÝ akadémikus, a vizsgálódásunk középpontjában levő tézisek kidolgozásának irányítója, a „*Népiesség mint az irodalmi fejlődés fő tényezője*” című értekezését, mely az új cseh irodalomtörténeti rendszerezés elméleti alapvetésének tekinthető.⁹ MUKAŘOVSKÝ e tanulmányában programszerűen hivatkozik NEJEDLÝRE, akinek nézetei modern — marxista — változata a Palacký—Vlček-féle történet szemléletnek „Irodalomtudományunk — írja MUKAŘOVSKÝ — Nejedlý tudományos művéből meríti a vezető elveket.” (199. l.) A legfőbb ilyen vezető elv a népiesség, amely azonban — az eddig előadottakból is nyilvánvalóan — nem azonosítható a magyar irodalomtörténet hasonló fogalmával. Mukařovský fokozatosan erősödő folyamatnak tekinti, melynek révén végül is „az osztálytársadalom irodalma átfejlődik szocialista irodalommá”. (193. l.) Az így értelmezett népiességre nem az jellemző, hogy a népről és a néphez szól-e a mű, hanem az, hogy „segíti-e a népet az igazságért vívott folytonos harcában”. Hiszen — figyelmeztet Mukařovský — az ellenreformáció idején is számos mű, egész irányzat igyekezett „népies” lenni, de nem a haladás vonalán. „S mint-hogy a nép harca az igazságért a legkülönbözőbb történelmi formák közt is mindig az egész társadalom jövőjét szolgálta, a valódi népiesség az irodalomban nem valamiféle részletügy, hanem az irodalomnak az adott pillanatban elérhető legmagasabb művészi és eszmei színvonaláért folytatott küzdelem ügye.” (205. l.)

E nézetekből több fontos korszakolási következtetés, sőt kötelezettség származik. Így mindjárt alapvetően megváltozik, más távlatba kerül az egész régi irodalom, tehát nyolcszáz évnyi fejlődés felmérése, valamint szakaszhatárainak a kijelölése is. Bár e fejezetek kidolgozója, JOSEF HRABÁK, egy lényeglátó elméleti művében¹⁰ helyesen figyelmeztet, hogy a régi irodalomban a népiesség mást jelent és másképpen értelmezendő, mint az újban s hogy ott inkább azt kell szem előtt tartani, milyen volt az irodalom viszonya a néphez. Ez a viszony gyakran negatíven jelentkezett, kezdetben a társadalmi szemlélet folyamányaként, később — főként a huszita korban — tudatosan is, „álnépiesség” formájában. Mégis, e viszony alakulásának vizsgálata, érthetően, teljesebb megvilágításba helyezi már az ósláv-cseh irodalom emlékeit is, majd még inkább az ócseh irodalom maradványait, mint pl. az

⁹ JAN MUKAŘOVSKÝ: Lidovost jako základní činitel literárního vývoje. *Česká literatura*, 1954. (II.) évf., 193–213. l.

¹⁰ JOSEF HRABÁK: O lidovosti starší české literatury (A régi cseh irodalom népiességéről). *Česká literatura*, 1954. (II.) évf., 219–251. l.

„*Alexandreist*” vagy főleg a „*Dalimil*”-krónikát (jóllehet ez utóbbi értékelése során — nézetünk szerint — fokozottabban kellene figyelembe venni, hogy nagyrészt az újítások elől elzárkózó nemzeti maradiság indulatából fakadt).

Általában ekkor is — a régi irodalomban — és később is, módosul a korszakok hierarchiája ; pl. megnövekszik az ósláv-cseh emlékek jelentősége, minthogy „segítették egy fejlettebb társadalmi szervezet megszilárdulását”.¹¹ A feudális kultúra csehországi virágkorának, a XIV. századi irodalomnak a taglalása során a *Tézisek* szerzői kiemelik az irodalom demokratizálására irányuló törekvéseket. Josef Hrabák a már idézett munkájában (238. l.) épp az irodalom és a nép viszonyát vizsgálva rámutat, hogy a középkori műveltség és a következő korszak huszita irodalma közt nem olyan mély a szakadék, mint amilyennek eddig látszott.

A népiesség elvének e teljes következetességű érvényesítése eredményezi, hogy a népköltészeti alkotásokat minden korban az irodalom szerves részének tekintik a *Tézisek* kidolgozói. Ennek különösen az ellenreformációs korszak tanulmányozása során van elsődleges jelentősége, amikor a cseh szellem és a cseh irodalom úgyszólván csak a népköltészetben, meg félig-irodalmi alkotásokban élt tovább s így tiltakozott a maga módján az elnyomás és a zsarnokság ellen. E szempontot egyébként már a korábbi kutatók is hangsúlyozták, s tartozunk az igazságnak annak megállapításával, hogy Arne Novák is kidomborította a népköltészet jelentőségét ebben a korban. Megint csak Zdeněk Nejedlý kutatásai s — némileg későbbi időszakra vonatkozóan — az idő előtt elhunyt (németektől kivégzett) Bedřich V á c l a v e k munkái hívták fel a figyelmet a kántor-versek, a népköltészeti gyűjtemények, a népkönyvek, a ponyván árult kiadványok irodalomtörténeti értékére. Václavek meggyőző eredményei, a szerző korai halála miatt, inkább csak körvonalazzák a kutatási területet : a népköltészet és a műköltészet fejlődési határterületét, amelynek módszeres feltárása mindmáig eléggé bizonytalan, amint ezt FELIX VODIČKA és KAREL DVOŘÁK alapvető módszertani munkája megállapítja.¹² Vodička és Dvořák tanulmányának elkészítése óta folyt le — 1955-ben — e kérdés nagyjelentőségű vitája a Szovjetunióban, melynek eredményei egyértelműen megállapítják, hogy a népköltészet szerves része az irodalomnak, noha természetesen — Leninnek az ugyanazon osztálytársadalmon belüli két kultúráról szóló tételére hivatkozva — a népiességet nem minősítik időtlenül változatlan kritériumnak. Leszegezük, hogy a népi jelleg fogalmának tartalma függ a történelmi viszonyok dialektikájától.¹³ Az új cseh irodalomtörténeti

¹¹ These... *Česká literatura*, 1957. (V.) évf. 5. l.

¹² KAREL DVOŘÁK a FELIX VODIČKA: Věleňování folkloru do obrozenské literatury (A folklór beillesztése az újjáéledés korának irodalmába), *Česká literatura*, 1955. (III.) évf. 293–350. l.

¹³ Ld. B. ЧИЧЕРОВ: Вопросы изучения народного творчества (к итогам дискуссии). *Советская Этнография*, 1955. évf. 111–126. l. — Továbbá: FRANK WOLLMAN: Sovětská věda o lidové slovesnosti na nových cestách (A szovjet népköltészeti tudomány új útjai), *Slavia*, 1955 (XXIV.) évf., 402–443. l.

rendszerzés irányelveinek kidolgozói felhasználták e szovjetunióbeli folklór-vita eredményeit is.

A népiesség elvének érvényesülését ilyen értelemben szemlélve, az új szintézis öt korszakra tagolja a felvilágosodás, illetve a nemzeti ébredés koráig terjedő régi cseh irodalom fejlődését. Az első az ószláv és a latin nyelvű írásbeliség kora (a IX. század második felétől a XIII. század közepéig); a második a csehül szerzett irodalom keletkezése és fejlődése a XV. század elejéig; a harmadik az irodalom népivé válása a huszita korban (a XV. század elejétől ugyanezen század hatvanas éveig); a negyedik rész a polgárság művelődési fölényének a kialakulását vázolja és azt a törekvését elemzi, hogy az irodalmat szorosabb kapcsolatba hozza az élet gyakorlati szükségleteivel (a XVII. század elejéig); az ötödik rész a cseh irodalmi műveltség megoszlását mutatja be: egyfelől a huszita hagyomány továbbélését az emigrációban, sőt csúcspontra emelkedését Komenský hatalmas életművében, másfelől pedig a polgárság kultúrájának a hanyatlását, valamint — az ellenreformáció meg az elnemzetlenítés térhódításának arányában — az népköltészet jelentőségének növekedését (a XVIII. század hetvenes éveig).

E vázlat egyes pontjainak érthetőbbé tétele végett megemlíjtük, bár ez szinte természetes is, hogy a szerzők a korszakok jellegét az adott történelmi helyzet alapján határozzák meg s mindig tekintettel vannak az egész fejlődést mozgató gazdasági és társadalmi körülményekre. Nézetünk szerint is helyesen nem annyira a belső (irodalmi) fejlődésből vezetik le az új jelenségek keletkezésének törvényszerűségeit, mint inkább a kor, az alkotó szellem és az irodalmi áramlat érintkezésének mikéntjéből. Helyesen hangsúlyozza MUKAŘOVSKÝ a már idézett tanulmányában, hogy „az új, élő irodalmi forma nem a régi, elhalt formából születik; új, művészi forma keletkezése végett szükséges, hogy a művészet érintkezzék a valóság mozgásával” (213. l.).

Viszont joggal hiányolható — talán nem is annyira a régi irodalommal foglalkozó fejezetekben, mint inkább a következő korszakok taglalása során — a külföldi kapcsolatok és hatások, illetve kölcsönhatások tüzetesebb vizsgálata. Mintha valamiféle szűkre méretezett benső szemlélet azt sugallná a szerzőknek, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok önmagukban is kellőképpen megmagyarázzák az irodalmi jelenségek keletkezését; másrészt mintha a méltán hatástalannak bizonyult „hatástán” emlékei, valamint az összehasonlító irodalomtörténet gyakorta téves útjai riasztanák vissza a szerzőket attól, hogy a cseh fejlődés jelenségeit beágyazzák a szélesebb, európai összefüggésekbe. Pedig nyilvánvaló, hogy nemcsak átvétel van, hanem átadás is; és nemcsak befogadás, hanem kisugárzás is. Kell-e említeni, hogy Hus vagy Komenský, Neruda vagy Vrehlický, Čapek vagy Wolker kapott is, de adott is egyet-mást, s ez a kölcsönösség néhány kivételes alkotó egyéniségen túl az irodalom egészére érvényes. Ezenkívül pedig feltételezhetjük,

illetve meg is állapíthatjuk, hogy azonos viszonyok közt azonos jelenségek keletkezhetnek, gyakran bármiféle hatás vagy kölcsönhatás nélkül. Ámde még a legkétségtelenebb hatás is csak úgy érvényesül, hogy megfelelő befogadási áramlatba ütközik. A cseh romantika, melynek kialakulási körülményeivel és jellegének meghatározásával nálunk már ECKHARDT SÁNDOR is foglalkozott¹⁴, elég szemléletesen példázhatja állításunkat. Mintegy négy évtizeddel a német romantika kibontakozása után honosodott meg, nyilván nem függetlenül a külföldi, főleg német befolyástól, de biztosan az alkalmas hazai „courant d'accueil” kialakulása idején.

E vázlatosan érintett szempontok mellőzése különösen szembeötlő a XIX. és a XX. századi irodalom fejlődésének rendszerezése folyamán. A nemzeti ébredés korát a XVIII. század hetvenes éveitől a XIX. század közepéig terjesztik ki, vagyis beleiktatják a klasszicizmus meghonosítóit és a romantikusokat, sőt az első realisták fellépését is. NEJEDLÝ a „*Cseh újjáéledés korszakai*” című tanulmányában¹⁵ még feljebb, egészen a század végéig emeli a nemzeti ébredés záró határát, miközben több fejlődési szakaszt különböztet meg, a nemzedékek egymást váltása, valamint a társadalmi és politikai viszonyok alakulása szerint. Meg kell mondanunk, hogy NEJEDLÝ periodizálásában több indokolttságot látunk, mint a *Tézisek*ében, mivel lényegileg azt a közismert tényt foglalja rendszerbe, hogy a cseh irodalmi törekvések fő mozgatója a XIX. század egész folyamán vagy legalábbis a hetvenes évek végéig a nemzeti lét fenntartása, a nemzeti nyelv ápolása és a nemzeti öntudat mélyítése volt. Oly erővel tényezett a cseh irodalomban ez a legnagyobbakat is átható népnevelő hevület, hogy Vítězslav Nezval a most megjelenő önéletrajzában erre hivatkozva indokolja nemzedéke lázadását (századunk huszas éveiben); „a cseh irodalomnak — írja — Kollár szonettjeitől Stanislav K. Neumann robbanó verseiig túlságosan tanítói magja volt, mi pedig úgy kívántunk úszni, mint Rimbaud részeg hajója, mely nem tudja, mily csodás szigetet fedez majd fel”.¹⁶ Nezval, maga is tanító fia, képletesen utal itt arra, hogy a cseh nemzeti mozgalom hordozója — egyébként a magyartól eltérően — a gazdasági pozícióit fokról-fokra erősítő kispolgárság, melyben a „tanítói mag” különösen erős volt.

A tanulmányozott korszak elején megváltozott az egyén helyzete a természetben és a társadalomban, módosult viszonya a közösséghez. E változások figyelembevételével az új szintézis négy fejlődési fokra tagolja a cseh irodalom történetét a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. A fejlődésrajzot a nemzeti mozgalom kialakulása kezdi, az abszolutisztikus

¹⁴ ECKHARDT SÁNDOR: Az összehasonlító irodalomtörténet Közép-Európában. *Minerva*, 1934. évf., 94. l.

¹⁵ ZDENĚK NEJEDLÝ: Periody českého obrození; in: O literatuře (Az irodalomról). Prága, 1953. — 85–90. l.

¹⁶ Vítězslav Nezval: Z mého života (Életemből). *Kultura*, 1957. (I.) évf. 25. sz.

reformok időszakában (a XVIII. század hetvenes éveitől a XIX. század elejéig ; főképviseelője Dobrovský). A második szakaszt a napóleoni háborúk és a reakciós abszolutizmus ellentétes hatására kibontakozó áramlat jelzi, más szóval a nemzeti újjászületés ideológiájának behatolása az irodalomba (a XIX. század elejétől 1830-ig ; Jungmann, Kollár, Čelakovský, Palacký és Šafařík). A harmadik fejlődési fokozat a forradalmi erők jelentkezése és a nemzeti ébredés irodalmának összefonódása az étellel (a harmincas és negyvenes években ; Tyl, Mácha). A negyedik pedig az 1848-i forradalom eszmei előkészítése, illetve küzdelem e forradalom vívmányainak visszaszorítási kísérletei ellen (az ötvenes években ; Havlíček-Borovský, Erben, Němcová).

Ezeket a főként társadalmilag és politikailag körülhatárolt fejlődési szakaszokon belül elemzi a tervezet az egyes stílustörekvéseket, a kiemelkedő alkotó egyéniségeket, nyelvi és esztétikai eredményeiket, viszonyukat koruk egyéb nagy vállalkozásaihoz ; (bár itt megint hiányolni lehet a többi művészet párhuzamos vagy másütemű fejlődésének részletesebb taglalását). Kollár szerepének és jelentőségének megállapítása lehetőséget ad a már egyébként korábban is érintett cseh-szlovák irodalmi viszony részleges tisztázására. Eszerint Kollár révén az a cseh irodalmi hagyomány szólalt meg korszerű formákban, mely a szlovákok közt tisztábban megőrződött, mint Csehországban. „A szlovák írók a cseh nyelvű irodalomba számos elemet hoznak, melyek pozitívan gazdagítják a cseh irodalmat, kiforratlanságának e korában. A szlovák kulturális hagyomány ugyanis nem volt úgy megtépdesve, mint a cseh tradíció. A szlovák evangélikusság lehetővé tette, hogy jobban megőrződjék a kapcsolat a régi, huszita és reformációs irodalommal, mint Csehországban. Az érintkezés a német protestáns központokkal tágabb kitekintést engedett a világra, mint amilyen nálunk volt. Ilyen körülmények közt a szlovákok a cseh nemzeti mozgalom szerény kezdeteit a szélesebb eszmei koncepciók iránti érzéssel telítették, ami túlnőtt e mozgalom indulásának nyelvi jellegén.”¹⁷ Az e korbéli, csehül író szlovákok jelentőségét a szlovák irodalomtörténet is úgy méltatja, hogy helyzetük és szerepük más volt a cseh irodalomban, mint a szlovák művelődés történetében.¹⁸ E megállapítást ismételni azért nem fölösleges, mivel gyakran találkozhatunk nézetekkel, melyek az irodalmat azonosítják a nyelvvel, melyen kifejeződik, s így a szlovák irodalmat 1843-tól keletkeztetik. (Pl. a legújabban megjelent világirodalmi összefoglalás : a Pléiade-Enciklopédia.)

A XIX. század első felének irodalmát elemző fejezetekben szerfölött gyakran, a többi részekenél is sűrűbben találkozunk az irodalmi áramlatok, alkotó egyéniségek és kiemelkedő művek társadalmi-politikai funkciójának

¹⁷ These... Uo., 46. l.

¹⁸ Ld. ANDREJ MRÁZ : Dejiny slovenskej literatury (A szlovák irodalom története). Bratislava, 1948. — 9. l.

hangsúlyozásával. Ez azonban nem történik a művészi érték vagy a formai megoldások figyelembe vevése nélkül, esetleg azok rovására. E helyütt, legalábbis látszólag, bizonyos nézőponti különbözés mutatkozik NEJEDLÝnek inkább szociológiai, MUKAŘOVSKÝnak pedig fokozottabban esztétikai szemlélete közt. NEJEDLÝ ugyanis azt tartja elsődlegesen fontosnak, hogy a nemzeti élet egyes mozzanataiban milyen szerepet töltenek be művek, írók, áramlatok. Így pl. hosszan és — túlzás nélkül mondhatjuk — meghatóan méltatja egy, a múlt század harmincas éveiben működött (igaz, hogy az egyik legfontosabb vidéki gócpontban, Litomyšlben élt) vidéki hazafias nő, Magdalena Dobromila Rettigová tevékenységét, aki a nők buzdítása végett cseh nyelvű szakácskönyvet állított össze, s ennek akkor nagy társadalmi és művelődési jelentősége volt.¹⁹ Ezzel szemben MUKAŘOVSKÝ s úgy látszik, a *Tézi-seket* összeállító munkaközösség is azt a nézetet vallja, hogy „amikor az irodalom egészében és kiemelkedő képviselői révén is közelebb jut a néphez, megnövekszik művészi értéke is, nem pedig csak részvétele a nemzeti életben, a haladás oldalán...”²⁰ MUKAŘOVSKÝ és munkatársai igyekeznek tehát összhangba hozni a népiesség és a művészi igényesség kritériumát.

Az áramlatok, szerzők és művek funkciójának vizsgálata az így értelmezett népiesség szempontjából érthetően, sőt szükségszerűen fontos olyan irodalomban, mely annyira elsődlegesen nemzetnevelő célzatú, mint amilyen ekkor volt a cseh irodalom, s olyan időszakban, amikor épp elsősorban szerveződik meg az irodalmi élet, folyóiratokkal, egyesületekkel, tudóstársaságokkal és egyéb csoportosulásokkal. Ily körülmények közt eléggé meglepő, hogy az új rendszerezés összeállítói rendkívül szűkszavúan intézik el a romantikus kézirát-hamisítások fölöttébb tanulságos történetét, jöllehet köztudomású, hogy nemzetformáló hatásuk közzétételük idején és a következő évtizedekben legalább oly nagy volt, mint majd a leleplezésüké és e nagy tudományos-kritikai felismerés elfogadtatásáé, a nyolcvanas években. Gondoljunk csak rá, milyen lelkesülten tért haza Prágából Toldy Ferenc, 1829-ben, s ne tekintsük véletlennek, hogy az első terjedelmes cseh irodalmi mű, mely magyarul megjelent, a „királyudvari”^{20a} kézirát” volt, Riedl Szende átköltésében, 1856-ban. Egyébként is, az ossziani példa eléggé bizonyíthatja, hogy épp az irodalmi és társadalmi funkció szempontjából, mely oly elsődlegesen érdekli a cseh irodalomtörténészeket, szinte közömbös, hogy hamisítvány-e egy mű, avagy eredeti alkotás. HORVÁTH JÁNossal szólva, a „hamisítványok is, ha egyszer hiteles szövegekként fogadta és olvasta a közönség, beletartoznak azon kor irodalomtörténetébe, melyben hiteles szövegekként voltak forgalomban, bele, még ha hamis voltak kiderült is később”.²¹

¹⁹ ZDENĚK NEJEDLÝ: Magdalena Dobromila Rettigová. Id. m., 223–229. l.

²⁰ MUKAŘOVSKÝ: Id. m., 208. l.

^{20a} Helyesen: királynőudvari.

²¹ HORVÁTH JÁNOS: Id. m., 18. l.

A XIX. század második felében befejeződik az újkori cseh társadalom formálódási folyamata ; a gazdasági hatalomban szilárdan berendezkedő és a politikai hatalom kapuin egyre erősebben dörömbölő polgárság lépésről lépésre távolodik el azoktól a magasztos emberi és nemzeti eszményektől, melyek egykor hevítették s az egész nép élére állították. A finánckapitalizmus kialakulása és az imperializmus behatolása új helyzetet teremt, melyben az irodalom szerepe is megváltozik. Az egész társadalom nagy átalakulási folyamatában, illetve vele párhuzamosan, az irodalom is fokozatosan önállósul, majd — a kilencvenes években —, legjobb képviselői révén, szembe is kerül az uralkodó osztállyal ; (természetesen korántsem azonos módon, sőt, pl. Bezruč, Březina, Jirásek, Neumann).

Az irodalom fejlődésének az a három szakasza, melyet e korra vonatkozóan az új rendszerezés megállapít, valójában ennek a szellemi függetlenségi harcnak a fokozatait jelöli. Az első szakaszban a költészetet még az addiginál is teljesebben áthatja az egész nép sorsának vállalása, a nemzeti élet szebbítésének vágya. A politikai függetlenségétől megfosztott, de gazdaságilag erősödő, mert kiegyensúlyozott, szorgalmas nemzetben az irodalom élén jár a megújult felszabadulási küzdelemnek. A nemzet és az irodalom találkozásának e fennkölt pátoszáat fejezi ki a lírai költészet, mely e kortól válik a cseh irodalomnak is elsődleges műfajává. Korábban főképp tudósok, ideológusok (Dobrovský, Jungmann) szervezték az irodalmat, most lírai költők (Neruda, Hálek). Megjelenik az igény a kritika fokozottabb elmélyítésére, a világ-irodalom nagy alkotásainak tüzetes megismerésére.

Ennek ellenére e korszak — irodalmának fő tendenciáját tekintve — nézetünk szerint, szervesebben függ össze az előző nemzedék nemzetébresztő törekvéseivel, mint a hetvenes évek folyamán (a kapitalizmus szerkezeti változásának idején) a *Lumír* folyóirat körül kristályosuló következő szakasz jellegével. Majd pedig — még inkább — a kilencvenes évek válságában fogant harmadik periódus lényegi vonásaival. A második és a harmadik szakasz közé ékelődik fontos tényezőként az 1882-ben újjászervezett prágai cseh egyetem, amelynek tanárai vezető szerepet játszottak az alig tíz-húsz évvel azelőtt még dúsan burjánzott romantikus illúziók kiirtásában.

Noha nyilvánvaló, hogy egyöntetű korszakok nincsenek, főleg az újabb irodalomban, melynek fejlődésüteme jelentősen meggyorsult s így irányok, törekvések, alkotó egyéniségek lépnek át egyik korból a másikba, — mégis azt hisszük, közelebb vagyunk az irodalom mozgató erőinek működési törvényeihez, ha a korválasztót nem az ötvenes években látjuk, mint a *Tézisek*, hanem 1877 körül, a Lumír-nemzedék tömörülése idején, mely egyébként is összeesik a nemzeti mozgalom időleges kudarcával, reményeinek szétfoszlásával, kiábrándultsággal, fásultsággal. Vrchlickýék lázas igyekevése az ún. elmaradottság leküzdésére, óriási fordító-tevékenységük, szinte hivalkodó sodródásuk az időszerű áramokkal, megannyi figyelmeztető tünete a korszak-

váltásnak. Erre utal NEJEDLÝnek a több ízben, szinte tételszerűen kifejtett megállapítása is: „Polgárságunk, mihelyt hatalomra jutott, nagyon gyorsan, úgyszólván egyik napról a másikra megváltoztatta nézeteit.” 1860 táján még a legnagyobb hévvel lobog, mivel épp ez volt a kor, melyben a hatalmat kézbe vette, 1870 után pedig már egészen más az eszménye . . .”²²

A periodizáció körvonalait tehát úgy látjuk, hogy a nemzeti ébredés kora a hetvenes évek közepéig terjed, onnan egész 1918-ig (és részben tovább is) a kapitalizmus új, válságos korszakának ellentmondásos világa tükröződik az írók tudatában és műveiben, majd újabb irodalmi kor következik, 1918 és 1945 között, mely — bár többféle benső kiegyensúlyozatlansággal küszködött — kétség nélkül egyik legdúsabb és legváltozatosabb fejlődési szakasza volt a cseh irodalom történetének. A haladó tendenciájú népiesség áthatja e kor legjobb íróinak (Olbrachtnek, Vančurának, Wolkernak, Majerovának, sőt — bizonyos határig — Čapeknek is) az életművét, s MUKAŘOVSKÝ szerint ez alkot hidat a polgári társadalom irodalma és a szocialista irodalom között. E fejlődési és benső átalakulási folyamat voltaképpen ma is tart még, s csak amikor befejeződik majd, akkor lesz benne elválasztható a lényeges a mellékestől, a termékeny újítás a meddő továbbéléstől.

Összefoglalón értékelve a cseh irodalom történetének új rendszerezését, megállapíthatjuk, hogy a középvonalba helyezett elv, a népiesség kritériuma, aligha lenne általánosítható és mindenütt egyaránt alkalmazható, a cseh irodalom fejlődésének mozzanatait azonban — el kell ismernünk — pontosan szemlélteti, tagolódásának törvényeit kiemeli.

A marxista módszer érvényesítése azt eredményezi, hogy a szerzők egy-egy korszak minden tényezőjének teljes és sokrétű összefüggésében vizsgálják az irodalmi jelenségeket: az írókat, az irányokat és a műveket visszahelyezik abba a természetes környezetbe, mely körülvette őket, mely hatott rájuk s melyre ők is hatottak. Ennek folytán megváltozik az irodalmi értékek kialakult skálája és az egyes korok fontossági rendje. Előtérbe kerül és az egész szemléletet módosítja a két kiemelt kor: a régi irodalomban a huszitizmusé, amikor az irodalom a népi tömegek védelmezője és harcainak irányítója volt, az újkoriban pedig a nemzeti ébredésé, amelyben az irodalom magasztos tettekre mozgósította az egész cseh társadalmat.

Ugyanakkor, a marxizmus-leninizmus ideológiai hatására, az új rendszerezés kidolgozói megtévesztőnek minősítik a mindent mentő objektivitást; következetesen elvetik a kiváltképpen 1930 táján divatozott tant, mely a többféle nemzeti hagyomány párhuzamosságát hirdette és főként ŠALDÁnak a cseh irodalomtörténet értelméről írt tanulmányában kapott széles távlatú

²² ZDEŠEK NEJEDLÝ: *Ctyři studie o Al. Jiráskovi* (Négy tanulmány Alois Jirásek-ről). Prága, Melantrich-kiadás, 1949. — 21. l.

indokolást.²³ Egy másik neves kritikus és irodalomtörténész, František Götze, Šaldánál is határozottabban két alapréteget különbözteti meg a cseh műveltségnek: a huszita réteget és a barokk réteget. Az egyik oldalon Hust látja s mellette Chelčickýt a kemény parasztot és Komenskýt az érzékeny összehangolót, — a másik oldalon pedig a cseh barokkot, melynek nyomai, szerinte, a romantikán át a legújabb korig követhetők a cseh alkotó szellem különféle megnyilvánulásaiban.²⁴

Ezt a szemléletet teljesen felülvizsgálta és elvetette a modern cseh irodalomtudomány. Nem elégszik meg azzal, hogy csak ismertessen, állást is foglal, nemcsak magyaráz, hanem változtatni is kíván.

²³ F. X. ŠALDA: O smyslu literárních dějin' českých (A cseh irodalomtörténet értelméről), 1936. In: Studie literárně historické a kritické (Irodalomtörténeti és kritikai tanulmányok). Prága, 1937. — 123—163. l.

²⁴ FRANTIŠEK GÖTZE: Básnický dnešek (A költészeti jelenkor). Prága, 1931. — 32. l.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÓKA LÁSZLÓ

Hozzászólásomban először is köszönetet akarok mondani Dobossy Lászlónak, aki ezt a kérdést számunkra, akik hasonló problémákkal küszködünk, összefoglalta. Rosszallásunkat kell azonban kifejezni a tekintetben, hogy azok, akik a mai magyar irodalomtörténetírás rendszerezői, akik tehát ezekkel a problémákkal küszködnek, nem ragadták meg az alkalmat, hogy ezen az ülésen részt vegyenek és itt újabb adalékot kapjanak, mégpedig ilyen kitűnő és a mi helyzetünk szempontjából sokban rokon, sokban pedig, éppen az eltérései által tanulságos, párhuzamos példának a taglalásából. Nagyon örültem annak is, és azt is nagyon tanulságosnak tartom, hogy Dobossy, bár szerintem túlságosan szerényen, a kérdés általános európai perspektíváját mégiscsak felvetette. Mert hiszen az ő szavaiból egy olyan egészséges felfogásnak a principiumai bontakoztak ki, hogy ő ebben a kérdésben nem a végletes, elválasztó kérdéseket tartja elsősorban fontosnak. Világosan látja, hogy vannak irodalomtörténeti elméletek, amelyek látszólag teljesen elvetik a történetiség és a történeti rendszerezés elvét. Persze azért mondom, hogy látszólag, mert hiszen ha a fejük tetejére is állnak, akkor sem tudják ezt végrehajtani, mert végrehajthatatlan. Ha semmi egyebet nem csinálnak, csak kimondják Shakespeare nevét és utána Voltaire nevét, majd pedig Petőfi nevét, máris figyelembe vették a történeti kategóriákat akarva, akaratlanul is és ezektől nem tudnak szabadulni. Dobossy rámutatott itt arra, hogy még ennek a szélsőséges irányzatnak is van egy olyan haszna, amit nekünk nem lenne haszon nélkül való mélyebben figyelemmel kísérni. Ez a haszon tudniillik az, hogy a mi erősen társadalomtörténeti jellegűvé vált irodalomtörténetírásunk ennek a kétségtelenül fontos és hasznos és mindvégig alapelveként elfogadandó társadalomtörténeti szempontnak az érdekében az utóbbi időben nemcsak elvetette az irodalom lélektani magyarázatát, ami szerintem a helyes és igaz társadalomtörténeti magyarázatot is lehetetlenné teszi és megbénítja, mert hiszen enélkül nem kapunk feleletet arra, hogy ugyanabban a korban, ugyanolyan társadalmi körülmények között, még az egy táboron belül állók között is, miért vannak olyan lényeges különbségek. Enélkül ugyanis vagy szimplifikálva, sematizálva egységesíteni kell az egyes korok íróit, vagy pedig le kell mondani, hogy egyáltalán valamiféle rendszerre jussunk, nem lexikális rendszer, hanem valóságos rendezési elv alapján. Maguknak a műveknek, tehát az irodalmi produktumoknak esztétikai értékeléséhez pedig csak akkor juthatunk el, ha elfogadjuk azt, hogy ezeknek a műveknek van sajátos, egyedülálló esztétikai jelentésük is. Hogy ezt az esztétikai jelentést honnan magyarázzuk, az lehet a két tábor között rendkívül éles vita tárgya, de az, hogy elejtsük ezt az esztétikai értékelést, megint végzetes lépésnek tekinthető, mert ez egyszerűen azt jelenti, hogy az irodalomról mint irodalomról, bármilyen művészetről mint művészetről lemondunk és akkor kezünkben lesz egy olyan rendszer, hogy a rendszert elolvasva azt mondhatjuk: „Mi hasznát veszitek, hiszen az irodalom maga kimaradt a rendszerezésből.” Irodalomtörténetírásunknak egyik végzetes hibája az, hogy úgy készülnek a rendszerek és úgy folynak le a viták, hogy a vitapartnerek leggyorsabb legegyszerűbb módszeréhez folyamodunk, vagyis nem vesszük tudomásul létezésüket.

És azt mondhatom, hogy a mai irodalomelmélet jelenleg élő legnagyobb alakjainak a neve is szinte sohasem fordul elő az elvi vagy gyakorlati megbeszéléseken, s tudjuk, hogy ennek eredménye csak az lehet, hogy valaki egyszer véletlenül felfedez egy ilyen elhallgatott nagyságot és akkor bálványként tiszteli, mert csodálatos jelenséggel találkozik, aki valahonnan a semmiből bukkant fel és éppen ezért teljes egészében enged neki ott is, ahol nem lenne rá szükség.

A másik dolog pedig, ami szerintem a magyar irodalomtörténetírás szempontjából olyan fontossá teszi ezt az előadást, az nem is csak az egyezéseknek a kérdése, hanem éppen a különbségeknek a kérdése. Nem olyan egyszerű a kérdés, ahogy mi el szoktuk intézni, hogy a cseheknél ilyen meg olyan történeti körülmények folytán a polgárosodás egészen más feltételek mellett haladt, tehát érthető módon az irodalmak fejlődése között is ilyen különbségek vannak. Éppen ezek a különbségek teszik rendkívül bonyolulttá azt a kérdést, hogy ennek ellenére olyan halálosan pontos egyezések vannak. Mert ezek a különbségek — mondjuk — más oldalról a magyar és a lengyel, vagy — hogy ne csak egy szláv irodalmat vegyek — a magyar és a román irodalomnál mindenütt elég lényegesek, ellenben a döntő pontokon, a humanizmus korszakában, a reformáció és ellenreformáció határvidékén, a XIX. század derekán ennek ellenére az egyezések, eddig még meg nem magyarázottan, mégis csak megvannak. És úgy látszik, megint csak kellene itt egy mélyebb társadalmi analízisre törnünk, mert a sematikus társadalmi analízis ezekre nem ad választ.

A harmadik, ami szerintem rendkívül meggondolandó, a következő. Én megközelítőleg sem ismerem annyira a cseh irodalmat, mint Dobossy. Csak amolyan magán-tudomásaim vannak a cseh irodalomról és egy-egy szeretnivaló mester kedvéért tájékozódok benne. Tehát egy-egy ilyen mester kedvéért többet tudok a cseh irodalomról, mint szokás és illenék. Én tehát azt az ötletet, hogy a fordulatot a XIX. században nem az ötvenes évekre teszi, hanem a hetvenes évek tájára, rendkívül meggondolandónak tartom a magyar irodalomtörténetírás szempontjából is. Most már második éve tartok az egyetemen egy speciális kollégiumot, amelynek az a címe, hogy „A líra válsága és megújódása”. Ennek keretében nemcsak a magyar irodalommal foglalkozom. Az anyagot kb. 1849-nél kezdtem el, tehát az európai forradalmak ilyen vagy olyan kimenetelű befejezésénél. Ez a vizsgálat egyre inkább meggyőz engem arról, hogy ha mutatkozik is valami törés az ötvenes évek kezdetén, ez még mindig inkább ahhoz tartozik, ami 1848 körül történt, mint ahhoz, ami az 1870-es években, tehát a kapitalizálódás — vagy nevezzük meg az irodalom szempontjából közelebb eső kifejezéssel — a városiasodás, a másszövésű társadalmi élet, a technikai fejlődés meglendülése stb. körül kialakult. Én tehát azt hiszem, hogy ezt a periodizációs módosítást nekünk is legalább meg kell fontolnunk, és én nagyon hálásan köszönöm, hogy ebben legalább engem megerősített, ha már többeket nem volt módja megerősíteni.

HADROVICS LÁSZLÓ

Én is a most említett részlethez szeretnék kapcsolódni. A cseh irodalomban a hetvenes években kezdődik egy új korszak és ez az irodalmi korszak tulajdonképpen összeesik Masaryk fellépésének talán kezdeti éveivel, hiszen

nem véletlen az, hogy például Masaryk Gebauerrel, a nagy nyelvészrel együtt bírálja ezeket a kéziratokat, és Gebauer nyelvészeti, ő pedig társadalomtudományi alapon bizonyítja be, hogy ezek hamisítványok. — Mármost, amennyire ismerem a cseh viszonyokat és amennyire elég messziről ismerem Masaryk életművét, úgy látom, hogy a következő évtizedekben Masaryk egész működése döntő hatással volt a cseh társadalmi tudat átformálására. Ha összehasonlítjuk például az egykorú magyar társadalmi valósággal, azt látjuk, hogy egy olyan szabású gondolkodó, aki gyakorlati politikus is, elméletileg is felkészült, azonkívül alkotó filozófus: ilyen szabású államférfi és filozófus egy személyben a magyar viszonyok között nem képzelhető el. Én olyan Apponyi Albert-féle típusokra gondolok, akik semmiképpen sem állíthatók vele egy szintre.

Kérdésem tehát azzal kapcsolatos, hogy ez a periodizáció Masaryk egész egyéniségét, életművét és a cseh társadalmi tudat kialakításában játszott szerepét nem értékeli? Feltűnt ugyanis nekem, hogy neve ebben az előadásban nem hangzott el.

DOBOSSY LÁSZLÓ válasza

A felszólalásokra csak röviden válaszolok, hiszen inkább csak kiegészítették előadásom tartalmát.

Azzal kapcsolatban, amit B ó k a L á s z l ó mondott, hogy ti. — ha szerényen is — felvázoltam bizonyos európai, világirodalmi távlatokat, meg kell mondanom, hogy ez valójában szükségmegoldás volt. Mindig jobb lenne ilyenkor, ha ezt a munkát a világirodalom magyar kutatói már elvégezték volna és csak hivatkozni lehetne rá. Nem egy cseh irodalomtörténeti dolgozat feladata, hogy az európai irodalomelmélet fejlődéséről vagy jelenlegi helyzetéről számot adjon, vagy azt értékelje. Azért voltam kénytelen ezt mégis megtenni, mert ez sajnálatos módon teljesen hiányzik, s valamiképpen jelezni kellett, hogy tudományszakunkban más is van, mint csupán az, amit mi végünk és ahogyan mi dolgozunk.

Ugyancsak B ó k a L á s z l ó említette, hogy a közép-európai irodalmak fejlődésében az egyezések mellett különbözőségek is vannak. Tegnap előadásában Kniezsa István akadémikus már felhívta a figyelmet ezekre a közép-európai irodalmi egyezésekre, ma pedig Hadrovics László figyelmeztetett rá, milyen érdekes lenne egy közép-európai symposion, vagy valami hasonló, s hogy ennek milyen gazdagító hatása lenne. Én úgy gondolom, hogy ezek a párhuzamba állítások természetesen nagyon termékenyítő munkák lennének, de éppen az ilyen közelebbi vizsgálódások, pontosabb párhuzamba állítások mutatnák meg a különbségeket, az egyediségeket is. Amint, az irodalom folyamatában az alkotó egyénisége rányomja bélyegét a műre, hasonlóan minden nemzet irodalmának is megvan a maga jellege, és ez kifejeződik a művekben. Ennek a jellegnek természetesen megvannak a maga okai, amelyeket tüzetesen kell megvizsgálni.

H a d r o v i c s L á s z l ó fontos és kényes kérdést vetett fel, amelyre egyelőre kénytelen vagyok negatív választ adni. E negatív válasz nem az én egyéni véleményem, csupán technikai közlés, ti. arra vonatkozólag, hogy a cseh marxista történetírás még nem tisztázta véglegesen és minden részletében a Masaryk-kérdést. — Ez azonban egy pillanatig sem jelenti azt,

hogy Hadrovics László megjegyzései objektíve ne lennének teljes mértékben indokoltak, mert kétségtelen, hogy a vita tárgyává tett kritikus korban Masaryk működése elsődlegesen fontos volt. Eppen Zdeněk Nejedlý szentelte eddig a legnagyobb méretű tudományos művet Masaryk működésének és az ő sajátos módszerével Masarykot úgy mutatta be, mint a XIX. század második fele cseh fejlődésének reprezentatív egyéniségét, aki köré tulajdonképpen mintegy kristályszerűen csoportosul minden. Objektíve tehát ez, azt hiszem, helytálló.

KNIEZSA ISTVÁN elnök javaslata

Szeretném bejelenteni, hogy Pais Dezső kollégánk javaslatára — amely-lyel természetesen mindnyájan egyetértünk — a magyar Szlavisztikai Napok alkalmából üdvözölni fogjuk a magyarországi szlavisztika nesztorát, a 85 éves Melich Jánost.

Üdvözlő táviratunk szövege a következő: „A Magyar Tudományos Akadémia Nagygyűlésének keretében rendezett Szlavisztikai Napok részvevői szeretettel köszöntik mesterüket, a magyar szlavisztika nesztorát.”

Ha nem is közvetlenül, de közvetve bizonyos fokig mindenesetre ő a szellemi atyja az összes ma is működő magyar szlavistáknak. Ha nem is közvetlenül, hiszen sokan már nem ismerték vagy nem nála végeztek, de tanulmányain keresztül, valamint Hadrovics Lászlón, Urhegyi Emilián, Sziklay Lászlón és rajtam keresztül minden ma élő szlavista valamiképpen kapcsolatban áll Melich János személyével, működésével, tudományával, tudományos érdeklődésével, és tudományos irányával. Magunkat tiszteljük meg tehát, ha erről a helyről köszöntjük őt 85. életévének betöltése alkalmából. Melich János ugyanis ennek az évnak a szeptemberében volt 85 éves.